

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VIII св. 5—6

БЕОГРАД 1957

„ОДРЕДНИ ПРИДЕВ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ“

— Осврт на чланак проф. С. Ристића —

У чланку „Одредни придев у српскохрватском језику“ (Књижевност и језик у школи, св. 2—3, 1956, стр. 81—93) проф. Светомир Ристић овако поставља проблем српскохрватских придева које он назива одредним:

„Поставља се питање да ли је двојна подела, дихотомија, придева у српскохрватском језику на одређени и неодређени вид довољна да исцрпе својом садржином све мноштво придева. Овим редовима покушаћу да покажем да она није довољна, већ да је нужно увести још једну врсту придева коју називам одредном; тај придев у нашем језику има облик одређенога придевскога вида, али његово значење није у одређености значења према неодређеноме, већ је у одредности значења именице којој је придан“.

Одредним придевима проф. Ристић назива заправо од именица изведене придеве који не значе квалитет, особину у ужем смислу, већ углавном неки однос именице од које је направљен придев према именици коју тај придев одређује. То се види из примера из Вуковог речника које наводи Ристић: *барутни*, *башчени*, *биберни*, *блитвени*, *бојни*, *вашарни*, *вратни*, *грбни*, *државни*, *западни*, *зимни*, *иглени*, *кречни*, *купусни*, *кућни*, *народни* итд.

Како се види, то су они придеви на *-ни* који се категоришу већином као присвојни а не значе у правом смислу припадање, власништво.

Ристић даје добру лексичку анализу значења оваквих придева, сасвим исправно их одвајајући од придева типа *жшћан* (*жшћна Мачва*), *сшћан* (*сшћно Хомоље*); у овом погледу има у његовом чланку добрих и тананих опажања. Али цело његово излагање изискује извесну ограду у погледу начина на који он поставља овај проблем.

1. Пре свега, сам Ристић напомиње да се мешају придеви овога значења на *-ни* и *-ски*: *зимско одело*, *магнетско поље*; иначе помиње само придеве на *-ни*. Међутим, са придевима на *-ни* делимично се подударају по значењу и неки придеви *-њи*: *лејњи*, *вечерњи* (уп. код Ристића *јролејни*), па и неки придеви на *-ов* и *-ји*: *лијов*, *брезов* (уп. код Ристића *блијвени*, *кујусни*); као *ситочни њрг*, што наводи Ристић, може се рећи и *козји њрг* и *свињски* или *коњски њрг*.

Разуме се, ово не значи да сви ови наставци (*-ов*, *-ји*, *-њи*, *-ски*, *-ни*) имају исту семантичку вредност, напротив — сваки од њих има другачије семантичко поље. Али је њихова употреба одређена не само семантичким него и фонетским околностима. У сваком случају сигурно је да сви они (тачније — помоћу њих изведени придеви) могу добијати и значења која Ристић назива одреднима, па и права описна значења, и према томе није оправдано придеве на *-ни* третирати изоловано од ових других.

2. Ристић „одредне“ придеве третира у релацији са неодређеним и одређеним придевским видом, како се види из навода који сам дао на почетку овог осврта. То је методолошка грешка и у исто време највећи недостатак у његовом гледању на овај проблем. Одређени и неодређени вид (разуме се, само код придева који имају облике оба вида) претстављају обележје првенствено функционално-синтаксичко: њихова употреба зависила је од одређености или неодређености значења именичког појма.

Напротив, Ристићеви одредни придеви претстављају чисто семантичку, а не синтаксичку категорију.

Према томе, категорија одредног придева, чије увођење у науку Ристић предлаже, не би могла доћи да допуни поделу придева на одређени и неодређени вид већ поделу на описне, присвојне и др. придеве. У питање да ли је потребно ту поделу допунити категоријом и термином *одредног* придева и колико је срећно нађен тај термин — не могу овде улазити. Напоменућу само да термин *одредни* ни по чему не диференцира ове придеве од других, јер су сви придеви, ма шта семантички претстављали, увек одредни, тј. увек одређују именицу на коју се односе; напротив термини *описни*, *присвојни*, *градивни* већ самим собом означавају извесну семантичку диференцијацију.

На овакво третирање (у односу на одређени и неодређени вид) Ристића је могло навести то што има „одредних“ придева који се по облику поклапају са описним придевом. Тако је на пример придев *сјочан* (одр. вид *сјочни*) у примеру *сјочно Хомоле* друкчијег значења а истог облика у односу на пример *сјочни њрг* или *сјочни ваиар*. То обличко подударење описног и „одредног“ придева могло је навести Ристића да та значења третира као различите функције исте речи.

Међутим, то су само по облику (или и по пореклу) исте речи, а данас оне претстављају заправо хомониме, јер међу њима постоји семантичка разлика; другим речима то су данас различити појмови. У примерима *жишња Мачва* и *сјочно Хомоле жишан* и *сјочан* су заправо описни придеви, са свим особинама карактеристичним за ту придевску категорију (облици вида, поређење). Напротив у примеру *сјочни њрг* имамо сасвим другу придевску категорију, која се умногоме преплиће са правим присвојним придевима, па се обично с њима и класификује. Уосталом, ова категорија довољно је јасно и прихватљиво анализирана код Ристића; неприхватљиво је, како сам рекао, то што он своје одредне придеве третира у односу на категорије *одређени вид* — *неодређени вид*, а не у односу на категорије *описни њридев* — *њрисвојни њридев*.

3. Ристић се изричито ограђује од разматрања акцента ових придева; па ипак даје и о томе неке узгредне напомене на које се треба осврнути.

„Пада у очи нагласак придева марвѐни. Мишљења сам да је овде наш језик поступио врло танано да би нагласком одвојио одредни придев марвѐни од одређенога вида марвѐни ... У Вука стоји гвѓзденѐ мајдан, гвѓзденѐ руда а требало би да гласи гвѓзденѐ мајдан“ (8 —84).

Иако то није речено, читалац би овај навод могао схватити као да у језику постоји намерно, рационално, свесно диференцирање акцента — да би се различитим акцентом обележила различитост значења. Међутим, таквог рационалног, целисходног диференцирања у језику нема. Истина, јавља се двојство облика, и то по правилу или аналошким укрштањем разних обличких категорија, или мешањем елемената из разних говора или језика. Од два облика истог значења и функције често се један губи, али често долази и до семантичког или синтаксичког диференцирања;

понекад на овај начин добивени односи постану продуктивни и примењују се даље у зависности од значења. Али то су секундарне појаве, а првобитно се до двојства не долази свесно, „плански“. То ће се јасније видети из неколика примера.

Познато је, на пример, да су аналошким укрштањем разних промена од старе именице *љубы* настале у српскохрватском две именице различитог значења: *љуба* (жена) и *љубав* (осећање). Међутим до ове репартиције није се дошло свесно, *са циљем* да се различитим обликом означи различита значења. До ове диференцијације дошло је пре свега услед тога што је морфолошким процесима настала могућност стварања разних облика (по III и IV врсти), па је облик по IV врсти (*љубав*) задржао апстрактно значење по угледу на остале именице IV врсте, које такође најчешће имају апстрактно значење; напротив, именице које значе женска бића најчешће су треће врсте, па је облик *љуба* задржао значење *жена*.

Акценатска разлика у *марвѐни* и *мървени* такође мора бити аналошке природе. Ако претпоставимо да је то по пореклу иста реч (према томе да је некад морала имати исти акценат), онда је она диференцијацијом значења потпала под утицај двеју различитих придевских категорија, које су на ту реч — у зависности од њеног значења — преносиле и различите акценатске односе. Али је могуће да су *марвѐни* и *мървени* и по пореклу различита образовања, и да је свако од њих, настајући као резултат продуктивности посебне придевске категорије, примало и акценатске односе те категорије.

Што се тиче акценатске разлике између *шѐрни* и *лѐвни* (упркос једнаком акценту основних речи), за коју Ристић каже да му је нејасна, — вероватно је да је акценат у *лѐвни* старији, добивен метатонијом; акценат *шѐрни* морао би бити новији, аналошки.

Питања покренута у Ристићевом чланку врло су сложена и захтевала би подробнија и обимнија испитивања; о њима је, уосталом, доста и речено у науци. Већ и зато ја у њих овде нећу подробније улазити, али сам сматрао да се потребно осврнути на овај чланак, нарочито с обзиром на широку намену часописа у коме је штампан. Наиме, чланак би могао унети извесну забуну и можда гдекога навести на погрешно тумачење ових проблема, што доводи у питање и саму корисност његове појаве.

М. Пешикан